

La seguretat urbana des de l'urbanisme feminista

Sara Ortiz Escalante¹,
Col·lectiu Punt 6 (Barcelona)

Paraules clau: seguretat urbana, gènere, feminisme

La por i la seguretat han estat objecte ampli d'estudi en la història de l'urbanisme i la planificació urbana. Tot i que la seguretat continua sent un element central en les polítiques urbanes, són poques les ciutats que han incorporat una perspectiva de gènere en l'urbanisme, la seguretat i la prevenció de la violència. Aquest article fa un recorregut històric de com l'urbanisme feminista ha abordat la seguretat en les últimes quatre dècades. Després d'una revisió de les aportacions del feminisme, es presenten els mètodes que s'han fet servir pel que fa a l'abordatge de la seguretat a l'espai continu públicoprivat. Per acabar, a l'article es presenten dos exemples d'aplicació que hem dut a terme des del Col·lectiu Punt 6. L'article es conclou amb una reflexió de com les institucions poden millorar la incorporació de coneixements i pràctiques feministes i, alhora, es reconeix com s'ha avançat des de les administracions.

Introducció

La por i la seguretat han estat objecte ampli d'estudi en la història de l'urbanisme i la planificació urbana. "Els discursos sobre planificació i gestió urbana estan i han estat sempre saturats de por. La història de la planificació podria ser un intent de gestionar la por a la ciutat." (Sandercock, 2002, p. 203)

Tot i que la seguretat ha estat i continua sent un element central en les polítiques urbanes, encara són poques les ciutats que han incorporat una perspectiva de gènere en

1. PhD Candidata a la School of Community and Regional Planning of the University of British Columbia (Vancouver).

l'urbanisme, la seguretat i la prevenció de la violència. Com a conseqüència, la majoria de teories i intervencions sobre seguretat en l'àmbit de la planificació urbana s'han centrat a controlar i prevenir el crim a través del disseny dels espais. En són un exemple la prevenció del crim a través del disseny de l'entorn (Crime Prevention Through Environmental Design, CPTED) o els programes de ciutats segures. Però aquestes iniciatives responen majoritàriament a un tipus de crim produït per desconeguts a l'espai públic i contra la propietat privada. Des del feminisme s'ha criticat aquestes estratègies perquè no han tingut en compte el gènere i s'han enfocat només en l'aspecte físic de l'urbanisme, sense incloure una anàlisi social de per què la percepció de la seguretat és diferent per gènere i altres identitats interseccionals (Koskela and Pain; Pain, "Gender, Race, Age and Fear in the City"; Sweet and Escalante). Tot i això, la recerca feminista de les darreres dècades ha demostrat que la por i la percepció de la seguretat limita el dret de les dones a la ciutat, i n'és un exemple com les dones redueixen la seva mobilitat a la nit (Pain, "Space, Sexual Violence and Social Control: Integrating Geographical and Feminist Analyses of Women's Fear of Crime"; Pain, "Social Geographies of Women's Fear of Crime"; Koskela and Tani; Koskela, "'Gendered Exclusions': Women's Fear of Violence and Changing Relations to Space."; Loukaitou-Sideris, "Is It Safe to Walk Here?").

Aquest article fa un recorregut de com l'urbanisme feminista ha abordat la por i la seguretat en les últimes quatre dècades. Després d'una revisió teòrica que recull les aportacions del feminisme al tema de la seguretat urbana, es presenten els mètodes que s'han fet servir per a l'abordatge en l'àmbit pràctic en diferents contextos.

Per acabar, l'article presenta alguns exemples que hem aplicat des del Col·lectiu Punt 6, una cooperativa de dones arquitectes, sociòlogues i urbanistes que fa més de deu anys que treballem i desenvolupem metodologies d'urbanisme feminista en l'àmbit local, nacional i internacional. En concret, es presenten dues experiències en què s'ha treballat l'abordatge de la seguretat urbana des d'una perspectiva de gènere interseccional: la guia *Entorns habitables* i el projecte d'investigació-acció feminista participativa "Nocturnes".

1. Recorregut històric de l'abordatge de la seguretat des de la planificació urbana

L'abordatge i la recerca sobre prevenció del delictes ha exclòs del seu anàlisi una perspectiva de gènere i interseccional, i s'ha centrat fonamentalment en actes vandàlics, robatoris i actes incívics. Les mesures dels governs locals sobre prevenció i control del delictes normalment provenen de l'àmbit de la justícia i la criminologia, i s'implementen estratègies restrictives com ara augmentar la presència de la policia i el control d'accés a espais públics, per exemple, tancant parcs a partir de certes hores de la nit. També s'han utilitzat altres estratègies més interactives, com ara augmentar l'afluència de persones a l'espai públic o dur a terme tallers educatius en comunitats més desfavorides (Wekerle and Whitzman; Pain and Townshend). Aquestes intervencions, però, no han inclòs una perspectiva de gènere interseccional en la seva definició i implementació i han estigmatitzat poblacions, com si la violència només es donés en comunitats marginades.

Un exemple d'això, que sorgeix als anys setanta al món anglosaxó, però que encara es continua aplicant en molts

contextos, són els programes de “prevenció del crim a través del disseny de l’entorn” (CPTED, per les seves sigles en anglès)². Els principals elements d’abordatge d’aquest programa són la vigilància natural, el foment de la territorialitat, el manteniment i la neteja de zones públiques, la reducció d’àrees de conflicte, el control de l’accés i la promoció de rutes alternatives. Aquestes estratègies han estat criticades pel fet de fer front només als delictes i actes criminals perpetrats als espais públics per persones desconegudes, ignorar la majoritària violència contra les dones i no incloure una anàlisi de gènere de la violència (Wekerle and Whitzman). Als anys vuitanta, al Regne Unit, es van crear els programes de ciutats segures, orientats a prevenir la violència a través del disseny urbà, i a França es van crear els programes de prevenció del crim i la violència amb un enfocament social, dirigits a homes joves com a grup de risc de cometre delictes.

L’agència ONU-Habitat, el 1996 va crear, també, un programa de ciutats segures per abordar la seguretat urbana definida com a violència, crim i inseguretat als pobles i ciutats. Aquest programa es basava en la combinació dels dos enfocaments: el físic i el social. Però no incloïa tampoc una perspectiva de gènere o l’abordatge de la violència contra les dones. Tot i això, un aspecte positiu d’aquest programa és que donava el mateix valor a la percepció de por de la violència que a la violència en si mateixa, i considerava la ciutadania com a experta a analitzar la violència urbana. Aquests programes també promouen col·laboracions entre governs estatals, municipis, barris i la ciutadania, per prevenir la violència no només a través

del disseny, sinó també del desenvolupament comunitari i l’educació (Wekerle and Whitzman).

En l’actualitat, la seguretat i l’abordatge de la violència a les ciutats es continua enfocant sobretot en els crims, és a dir, en allò que es defineix per llei com a violència, i no realment en tots els tipus de violència que existeixen. Els programes d’abordatge del crim són molt limitats perquè només responen al que cada context, ciutat o país tipifica per llei, prohibeix o castiga. Però hi ha tipus de violència masculista que en molts contextos no estan prohibits ni penalitzats. Alhora, aquest enfocament també exclou la percepció de por i seguretat, que és essencial per abordar la seguretat des d’una perspectiva feminista interseccional.

Des dels anys setanta, el moviment i la recerca feminista ha apostat pel fet que la planificació física de l’entorn vagi acompanyada d’elements socials i econòmics. Alhora, s’ha analitzat la (in)seguretat de les dones a les ciutats i els entorns quotidians, detallant què s’entén per violència de gènere i per percepció de por i seguretat, per tal d’anar més enllà del crim, i de la violència tipificada per la llei. Tal com s’ha esmentat, incloure la percepció de por i seguretat permet abordar, per exemple, l’assetjament sexual al carrer, “una forma de violència al carrer no criminalitzada que té un alt impacte en l’accés de les dones a l’espai urbà” (Koskela and Tani).

Incloure la percepció de seguretat i por que vivim les dones també significa anar més enllà de les característiques físiques de l’espai públic i tenir en compte els rols socials en una societat que discrimina les dones (Kallus and Churchman). La por es pot definir com les respostes

2. <http://www.cpted-region.org/spanish/>

emocionals i pràctiques de les persones i comunitats als temes de violència (Pain, “Gender, Race, Age and Fear in the City”; Koskela, “Fear and Its Others”). La por i la percepció de seguretat estan condicionades per la diferència que existeix entre el tipus de violència que poden experimentar les persones depenent del sexe, el gènere, l’edat, l’origen, etcètera, i això té un impacte directe sobre les diverses percepcions. La por està basada en relacions de poder de gènere que també es manifesten als espais (Koskela, “‘Gendered Exclusions’: Women’s Fear of Violence and Changing Relations to Space”; Koskela, “Fear and Its Others”; Dammert; Epstein), i es reproduïx en les pràctiques de la vida quotidiana (Koskela, “Fear and Its Others”; Sandberg, L. and Rönnblom; Gordon et al.; Valentine, “The Geography of Women’s Fear”). La por es reproduïx mitjançant el procés de socialització en rols de gènere hegemònics que defineixen les dones com a vulnerables i els homes com a forts i agressius. Aquesta producció social de la por es manifesta a través de canals formals i informals, des dels mitjans de comunicació o les estratègies policials, fins als consells que replica la família quan li diem a una dona jove que no torni a casa sola (Valentine, “Images of Danger: Women’s Sources of Information about the Spatial Distribution of Male Violence”; Dammert; Koskela, “Fear and Its Others”; Mackie; Maccoby; Stockard).

Així, doncs, la por i la seguretat tenen referents i significats diferents per a homes i dones (del Valle, 2006). En les dones està marcada per la violència exercida sobre el seu cos sexual i determina en gran mesura com les dones viuen els diversos espais, domèstics, comunitaris o públics. Les dones tendeixen a tenir por de la violència sexual, el tipus

de violència que ataca la part més íntima dels seus cossos i tendeixen a adaptar i limitar la seva vida quotidiana per la por de la violència (Pain, “Space, Sexual Violence and Social Control: Integrating Geographical and Feminist Analyses of Women’s Fear of Crime”; Falú, “Restricciones ciudadanas: las violencias de género en el espacio público”; Sweet and Ortiz Escalante, “Bringing Bodies into Planning: Visceral Methods, Fear and Gender Violence”). Com assenyala Ana Falú (2009), les violències que s’exerceixen tant als espais públics com de portes endins, sotmeten els cossos de les dones. El cos de les dones és el territori que està en joc, per ser ocupat, concebut com a mercaderia apropiable i percebut com a disponible; però també com a categoria política, com un lloc on exercir els drets i resistir les violències (Falú, *(Mujeres en la ciudad: de violencias y derechos)*).

Incloure la percepció d’inseguretat en l’anàlisi permet prendre consciència de com la por limita la llibertat i la mobilitat de les dones, i respondre-hi, principalment en les activitats nocturnes, tant en àmbits de recreació com de treball, i especialment en els trajectes (Laub) i l’ús de determinats espais; això provoca que el sentiment de pertinença sigui inferior i, per tant, es doni menys participació activa de les dones.

La por i la percepció de seguretat afecta la vida quotidiana de les dones i la seva mobilitat, l’ús de la ciutat i la participació als seus entorns quotidians (Pain, “Space, Sexual Violence and Social Control: Integrating Geographical and Feminist Analyses of Women’s Fear of Crime”; Moser), i aquestes limitacions augmenten quan es fa fosc (Lynch, G., and Atkins; Atkins; Pain, “Space, Sexual Violence and Social Control: Integrating Geographical

and Feminist Analyses of Women's Fear of Crime"; Pain, "Social Geographies of Women's Fear of Crime"; Koskela, "'Gendered Exclusions': Women's Fear of Violence and Changing Relations to Space"; Ganjavi, Lebrasseur, and Whissell; Carter; Loukaitou-Sideris, "Is It Safe to Walk Here?"; Laub; Morey; Whitzman et al., *Building Inclusive Cities: Women's Safety and the Right to the City*). Estudis sobre els patrons de mobilitat de les dones han mostrat que les dones tenen una mobilitat més sostenible, complexa i diversa (Grieco, Pickup, and Whipp; Grieco and Ronald; Hanson and Johnston; Hanson and Hanson; Law; Hanson; Miralles-Guasch and Martínez Melo; Miralles-Guasch). Però, la mobilitat de les dones es pot arribar a paraitzar a la nit a causa de la por de la violència. A la nit, aquestes eviten certes zones de la ciutat, no utilitzen certs mitjans de transport, o decideixen no sortir de casa (Atkins; Ganjavi, Lebrasseur, and Whissell; Carter; Loukaitou-Sideris, "Is It Safe to Walk Here?"; Loukaitou-Sideris, "Is It Safe to Walk?1 Neighborhood Safety and Security Considerations and Their Effects on Walking"; Whitzman et al., *Building Inclusive Cities: Women's Safety and the Right to the City*). L'urbanisme ha de respondre a aquesta paradoxa per garantir el dret de les dones a la ciutat tant de dia com de nit.

En l'anàlisi i abordatge de la seguretat a les ciutats des d'una perspectiva feminista també és clau trencar i qüestionar la divisió imposada per la societat patriarcal entre l'espai públic i el privat. Les urbanistes feministes qüestionen, en el seu treball, la reproducció de la separació de l'esfera pública productiva i l'esfera pública reproductiva perquè respon a estructures patriarcal i capitalistes (Hayden; Sandercock, L., & Forsyth; Healey; Duncan; Miranne, K. B., & Young; Bofill; Fainstein, S. and

Servon; Sweet and Escalante; Muxí Martínez, Z., Casanovas, R., Ciocchetto, A., Fonseca, M. and Gutiérrez Valdivia).

Miranne, K. B., & Young (2000) qüestionen la divisió públic-privat a través d'una reflexió sobre els límits de les dones a la ciutat, i com aquestes fronteres són construïdes, es resisteixen i es reconfiguren:

“Les vides de les dones estan en constant transició entre límits; acompanyant homes als ‘seus’ llocs, anant a espais que han estat tancats per a elles (com els carrers de la ciutat a la nit), o creant espais nous i alternatius per tal de transcendir els límits, tant visibles com invisibles. Algunes dones transgredeixen aquests límits (per exemple, les prostitutes o altres dones que tenen permís per entrar al domini masculí si encaixen amb els atributs masculins); d'altres treballen per mantenir els límits, i accepten la divisió de gènere a la feina.” (Miranne, K. B., & Young 7)

Aquesta falsa dicotomia, a més de ser herència d'un sistema patriarcal i capitalista també és etnocèntrica, ja que té molt poc sentit en contextos de barris o assentaments informals on el concepte de “llar” vinculada a un espai privat separat físicament i socialment de l'espai públic no existeix, ja que si vius en una barraca, l'estructura és tan vulnerable que les portes i les finestres no es poden tancar de manera segura (Meth).

A més de ser una dicotomia patriarcal i etnocèntrica, la divisió sexual dels espais és opressiva per a les persones transgènere perquè les força a respondre a expectatives hegemòniques del que s'espera d'un gènere en un espai

(Doan). Duncan (1996), també posa en qüestió que la dicotomia públic-privat sigui utilitzada per “construir, controlar, disciplinar, tancar, excloure i suprimir la diferència sexual i de gènere preservant les estructures de poder patriarcal i heterosexistes”. (Duncan, 1996: 128)

Treballs més recents en l'àmbit de la planificació urbana reivindiquen una relació més fluida entre els cossos i la ciutat, veient els cossos com una escala espacial que connecta l'espai públic amb el privat (Doan, 2010; Milroy a Miranne, K. B., & Young, 2000; Sweet & Ortiz Escalante, 2014). Aquesta reivindicació s'ha fet tant des de l'arquitectura (Milroy a Miranne, K. B., & Young, 2000) com des de la geografia (Sweet and Ortiz Escalante, “Bringing Bodies into Planning: Visceral Methods, Fear and Gender Violence”) i sovint connectada a temes de percepció de seguretat. Un altre exemple és com Gina Vargas (2009) conceptualitza els cossos com a espais biogràfics, espais de memòria de les violències que experimentem com a dones. Alhora, entendre els cossos des d'aquesta mirada també permet conceptualitzar-los com a territoris d'ocupació i també de resistència. Ana Falú (2009) argumenta que els cossos de les dones són un espai privat i únic, i que hem de reapropiar-nos dels nostres cossos com a dones per tal de poder apropiari-nos, també, d'altres territoris: la llar, el barri, la ciutat, el país.

2. Mètodes feministes participatius per a l'abordatge de la seguretat urbana

L'aportació de les acadèmiques i activistes feministes a l'àmbit de la planificació urbana ha impulsat una reformulació de les agendes urbanístiques per tal que

la violència de gènere es consideri un tema central en l'urbanisme (Andrew, 1995; Michaud, 2005; Smaoun, 2000). Des dels anys setanta s'han desenvolupat metodologies i eines per analitzar i crear entorns segurs i inclusivament per a les dones, com ara les auditories de seguretat de les dones; la creació d'espais d'apoderament, llibertat reflexiva i refugi, o la incorporació de la perspectiva de gènere a plans de seguretat en l'àmbit comunitari.

Les feministes canadenques han estat sempre referents en aquesta feina. Als anys vuitanta, fruit d'una escalada de violència sexual contra les dones a l'espai públic a algunes ciutats canadenques com Montreal i Toronto, el moviment feminista es va mobilitzar per posar aquest tema a l'agenda de la planificació urbana. En el cas de la ciutat de Montreal, als anys noranta es va crear el Consell de Dones Montrealeses, que va treballar perquè les polítiques urbanes de la ciutat abordessin la seguretat de les dones i treballessin per millorar la vida quotidiana. Una de les demandes i accions que van sorgir d'aquest consell va ser la realització d'auditories de seguretat de les dones, en particular, a través de l'organització de marxes exploratòries pels diversos barris de la ciutat. “Femmes et Ville”, coordinat per Anne Michaud, va ser el programa de la ciutat per mitjà del qual es van portar a terme aquestes marxes. Les marxes exploratòries també fa molts anys que es desenvolupen a Toronto, a càrrec de l'organització METRAC. Anys després, a l'inici del 2000, aquest treball es va internacionalitzar amb la creació de l'organització no governamental Women in Cities International, amb seu a Montreal, que ha estat una de les organitzacions feministes que ha treballat més perquè la seguretat de les dones i nenes s'inclogués a l'agenda pública local, nacional i internacional.

Aquest treball, que es va iniciar a Montreal, va recollir molta informació sobre quins elements contribuïen a la percepció de seguretat de les dones. D'aquest treball sorgeixen els famosos sis principis bàsics per un entorn segur per a les dones:

- Saber on ets i a on vas.
- Veure i ser vista.
- Escoltar i ser escoltada.
- Poder-se escapar i obtenir auxili.
- Viure en un ambient net i acollidor.
- Actuar col·lectivament.

El treball fet a Montreal es va publicar el 2002 a la *Guide d'aménagement por un environnement sécuritaire*, coordinada per Anne Michaud, representant de “Femmes et Ville” en aquell moment. Tant aquests principis com les eines d'auditoria de seguretat urbana i de marxés exploratòries s'han adaptat a diferents contextos i s'han portat a la pràctica, per exemple, per la Red Mujer y Hábitat de Amèrica Latina, que treballen en projectes de ciutats segures per a les dones des dels anys noranta, o per Jagori a l'Índia o el Col·lectiu Punt 6, amb la publicació recent d'*Entorns Habitables*³.

També es van pronunciar tres conferències internacionals sobre la seguretat de les dones, organitzades per Women in Cities International. La primera a Montreal l'any 2002, la

segona a Bogotà el 2004, coorganitzada amb la Red Mujer y Hábitat, i la tercera a New Delhi el 2010, coorganitzada amb Jagori. En aquestes conferències es va avançar a implicar els diversos agents que intervenen en la seguretat de les ciutats: administracions públiques, organitzacions feministes i de dones, o organismes multilaterals com ONU Mujeres o ONU Habitat. És d'aquesta última conferència que sorgeix el llibre *Building inclusive cities: women's safety and the right to the city* (Whitzman et al., 2013), en què es fa un recull dels avenços en l'estudi i la pràctica de la seguretat urbana des d'una perspectiva feminista i la seva relació amb diferents àmbits urbanístics i socials: mobilitat, migració, interseccionalitat, etcètera.

Des de l'última conferència, tant ONU Mujeres com ONU Habitat han ampliat la seva tasca en aquest àmbit, que prèviament s'havia desenvolupat exclusivament des de les organitzacions feministes. I això ens porta a fer una lectura crítica de quina ha estat l'evolució de l'abordatge de la seguretat urbana des que l'ONU va començar a treballar aquest tema. D'una banda, aquestes agències de les Nacions Unides s'han apropiat del discurs i la pràctica desenvolupada durant dècades per part del moviment feminista, fins i tot, invisibilitzant la genealogia d'aquest moviment. Han recollit les metodologies desenvolupades per les organitzacions feministes durant anys i han passat a oferir l'assessorament tècnic als ens locals. Aquesta cooptació per part d'organismes multilaterals i l'apropiació del discurs ha calat en l'àmbit estatal i local, ja que els últims anys, més ciutats del món han engegat programes de ciutats segures per a les dones. Però cal ser crític respecte a com s'ha fet, ja que les organitzacions feministes que han desenvolupat la feina durant dècades continuen rebent

3. Valdivia, Blanca, Adriana Ciocchetto, Sara Ortiz Escalante, Marta Fonseca i Roser Casanovas (2017). *Entorns Habitables*. Auditoria de seguretat urbana amb perspectiva de gènere a l'habitatge i l'entorn. Col·lectiu Punt 6. https://issuu.com/punt6/docs/entorns_habitables_cat_final

poc reconeixement i valoració, i moltes vegades segueixen tenint condicions precàries de subsistència i de feina. El personal de les Nacions Unides, per contra, s'encarrega de fer aquestes assessories tècniques amb unes condicions laborals i salarials a les quals les organitzacions feministes mai podran accedir.

En tot cas, la tasca que s'ha fet en l'àmbit internacional ha servit per desenvolupar i consolidar una metodologia per treballar la seguretat urbana des d'una perspectiva de gènere interseccional. Les metodologies desenvolupades des de les organitzacions feministes per dur a terme auditories de seguretat urbana han inclòs marxes exploratòries, mapes perceptius, observació participant, enquestes de victimització, entrevistes a persones clau i grups de discussió, entre altres.

Les marxes exploratòries són una metodologia molt concreta desenvolupada per la teoria i la pràctica feminista, que se centra a identificar aspectes urbans relacionats amb la percepció de seguretat a l'espai públic des d'una perspectiva de gènere. Les marxes exploratòries són un dels mètodes més coneguts i utilitzats. Consisteixen a recórrer un barri o un entorn concret amb un grup reduït de dones —entre cinc i deu dones—, per detectar i analitzar quins elements físics i socials condicionen la percepció de seguretat de les dones que viuen en un entorn determinat i l'utilitzen. A part de ser una eina de diagnosi per obtenir informació de com l'urbanisme pot respondre a aquesta problemàtica, també és una eina d'apoderament de les dones, ja que permet visibilitzar el coneixement que tenen les veïnes de l'entorn per on viuen i es mouen, i valorar la seva participació activa en el disseny i la transformació dels seus entorns urbans.

En l'actualitat, es fan marxes exploratòries amb diferents grups, però és important entendre que en tractar temes de violència masclista, cal que el grup permeti que les persones que l'integren es puguin sentir còmodes compartint les seves vivències i percepcions. Per tant, és recomanable que no siguin grups mixtos, sinó que es facin amb dones, o en grups separats que comparteixin realitats. Per exemple, dones amb diversitat funcional, dones lesbianes, dones trans, homes joves, dones grans, etcètera.

En el cas de l'Estat espanyol, han estat les feministes basques les pioneres a treballar aquest tema a l'Estat, sobretot a través dels mapes de la ciutat prohibida. Són elles les capdavanteres a treballar els mapes perceptius en el nostre context; n'és un exemple, la feina feta per Plazaandreak a Donosti o Hiria Kolektiboa. I en l'actualitat, Dunak al País Vasc i Col·lectiu Punt 6 a Catalunya.

Els mapes perceptius serveixen per visibilitzar els elements físics o socials que limiten o afavoreixen l'ús dels espais i per identificar les qualitats que fan que els puguem utilitzar i gaudir-ne amb autonomia i seguretat. S'ubiquen al mapa tant els espais que no es fan servir o pels quals no es transita perquè fan por o perquè presenten dificultat per utilitzar-los, com els que s'usen habitualment perquè són macos i agradables (Valdivia et al.).

A Col·lectiu Punt 6 també hem adaptat els principis de seguretat, primer per a una publicació elaborada per a l'Institut de Ciències Polítiques i Socials de Catalunya, on es va fer una adaptació teòrica amb exemples d'aplicació (Col·lectiu Punt 6, 2011). I més recentment, hem pogut desenvolupar una auditoria de seguretat urbana amb

perspectiva de gènere a l'habitatge i l'entorn, a Cali, Colòmbia, on hem contribuït a través de l'aplicació de noves eines metodològiques participatives i l'aplicació d'estratègies i actuacions concretes per desenvolupar, per tal de millorar la percepció de seguretat a l'habitatge i el seu entorn (Valdivia et al.).

3. Experiències

En aquest apartat presentem dues experiències d'abordatge de la seguretat urbana des de la perspectiva de gènere, que pensem que han contribuït a ampliar les eines per tractar-la.

3.1. Entorns habitables. Auditoria de seguretat urbana amb perspectiva de gènere a l'habitatge i l'entorn.

L'auditoria de seguretat urbana amb perspectiva de gènere a l'habitatge i l'entorn és una eina de diagnòstic urbà que analitza la seguretat de les persones. Es basa en una anàlisi integral dels aspectes socials, físics i funcionals que condicionen la percepció de seguretat a l'espai, aplicant-hi una perspectiva de gènere interseccional. L'auditoria ha implicat un treball conjunt entre el personal tècnic, les organitzacions de dones, altres organitzacions de la societat civil i altres persones que treballen al territori i tenen un coneixement de la realitat del context, en col·laboració amb l'equip facilitador i redactor de l'auditoria. En aquest treball, la participació i l'experiència de les dones és imprescindible perquè són les veïnes les que coneixen més el seu territori i, en particular, amb relació a la seguretat.

L'auditoria es desenvolupa aplicant un repertori d'eines i mètodes participatius i feministes per obtenir informació

sobre els diversos aspectes del context físic i social, i sobre com impacta en la seguretat de la vida quotidiana de les persones. Aquestes eines són l'observació participant, les entrevistes a persones clau, els grups de discussió, els tallers sobre vida quotidiana i seguretat urbana, les marxes exploratòries, els mapes perceptius, els mapes corporals i la casa sense gènere.

Des del Col·lectiu Punt 6, s'ha contribuït a l'ampliació de les eines disponibles per fer una auditoria de seguretat, incorporant noves eines a aquesta metodologia centrades a trencar amb la dicotomia públic-privat. A les eines ja existents esmentades abans, aquesta guia n'inclou tres més que ajuden a posar en qüestió aquesta dicotomia: els tallers sobre vida quotidiana i seguretat urbana, els mapes corporals i la casa sense gènere.

Els tallers sobre vida quotidiana i seguretat urbana tenen l'objectiu de reconèixer, descriure i valorar les activitats que es desenvolupen en el dia a dia, detectar les que ens creen relacions de dependència, explicar com són els desplaçaments per portar-les a terme, distingir les característiques dels espais on tenen lloc i analitzar si la percepció de seguretat condiona el desenvolupament d'aquestes activitats i l'ús dels seus espais. Aquests tallers són una eina que Col·lectiu Punt 6 fa més de dotze anys que utilitza i adapta en diferents contextos tant en l'àmbit local, com en l'estatal i internacional (Casanovas et al.). Permeten partir d'una reflexió individual de la vida quotidiana de cadascuna de les dones a una prioritització col·lectiva de quins elements favorables i desfavorables del seu barri o territori afecten la seva vida quotidiana. Aquest mètode és molt útil com a eina d'apoderament i de presa

de consciència del coneixement que les dones tenen sobre el seu territori, i, alhora, recull dades qualitatives molt detallades a escala de barri.

Els mapes corporals són “una tècnica holística i no-lineal de creació de dades que pot documentar situacions, processos i experiències espacials i temporals, i també experiències que incloguin sentiments, emocions, percepcions a la vegada que els cossos interactuen visualment amb els espais que els rodegen” (Sweet and Ortiz Escalante, “Engaging Territorio Cuerpo-Tierra through Body and Community Mapping : A Methodology for Making Communities Safer”). Des dels anys vuitanta, els mapes corporals s’han utilitzat en el camp de la salut (Cornwall) i per documentar experiències migratòries i problemes de salut de persones migrants sense papers (Gastaldo, Magalhães, and Carrasco). Recentment, junt amb Elizabeth L. Sweet hem utilitzat els mapes corporals per analitzar la por i la violència de gènere des de la planificació urbana (Sweet and Ortiz Escalante, “Bringing Bodies into Planning: Visceral Methods, Fear and Gender Violence”; Sweet and Ortiz Escalante, “Engaging Territorio Cuerpo-Tierra through Body and Community Mapping: A Methodology for Making Communities Safer”). En el context de les auditories de seguretat urbana, els mapes corporals serveixen per analitzar com es viuen, a través del cos, les emocions, sensacions i altres manifestacions físiques i sensorials amb relació als espais i l’entorn que habitem, connectant les vivències corporals de l’àmbit més privat i íntim amb l’àmbit públic i l’entorn urbà on vivim. Els mapes corporals permeten reflexionar sobre com les dones i els homes viuen de manera diferent en el seu cos i la percepció de seguretat tant en l’àmbit personal com en

l’àmbit públic i social. Amb l’ajuda d’una altra persona del grup, cada participant dibuixa la silueta del seu cos a mida real i es demana a les persones participants que representin en aquest cos algunes preguntes, per exemple:

- Com sentiu que impacta la ciutat on viviu en el vostre cos?
- Quines emocions sentiu quan camineu pel vostre barri? I per la resta de la ciutat? I quan aneu amb transport públic? I quan aneu soles?
- Com representàrieu en el vostre cos les situacions de por i inseguretat que viviu a la ciutat?
- On situàrieu la vostra força i poder per fer front a una situació de por o de violència? Com ho sentiu en el vostre cos?

Després, cada persona explica com s’ha sentit i com ha representat al mapa les preguntes que es plantejaven. A través d’aquesta tècnica es toquen temes de l’esfera íntima i personal, que poden fer sorgir situacions que facin remoure emocions o records entre les persones que hi participen. Per això aquesta eina es realitza en un continu de tallers, en què les persones participants ja tenen una relació de confiança i consciència com a grup, i per tant, poden sentir que tenen el suport de la resta.

La **casa sense gènere** és un exercici per analitzar els rols de gènere en la configuració de l’habitatge i motivar canvis que incorporin l’equitat de gènere en la definició dels llocs on vivim. Va des d’“allò íntim privat” que s’ubica a l’interior de l’habitatge, fins als vincles intermedis amb la complexitat del teixit urbà on s’ubica “allò públic”. El taller proposa desconstruir la concepció de l’espai tal com està a les tipologies d’habitatge i visibilitzar els rols de

gènere, la jerarquització dels espais, la necessitat de donar resposta a diferents grups de convivència, el menyspreu del treball domèstic, i com l'habitatge condiciona la percepció de seguretat de les persones, lligada als rols de gènere. En aquest taller, es treballa a partir de com és la casa de la infància per identificar els rols i les jerarquies de gènere que es reproduïxen a través de la configuració de l'espai. Després d'aquesta reflexió individual es treballa de manera col·lectiva en com seria la casa sense gènere, que integra relacions equitatives i lliures de violències.

Com s'ha comentat, aquestes tres tècniques que Col·lectiu Punt 6 incorpora a la realització d'auditories de seguretat urbana, contribueixen a trencar amb la dicotomia públic-privat, entenent la percepció de seguretat en el continu de la part més íntima del nostre cos, a casa nostra, el carrer i la ciutat, i es connecta, així, amb com les dones perceben aquests espais des dels seus cossos i identitats.

Un cop aplicada l'auditoria, Col·lectiu Punt 6 proposa un seguit d'estratègies i actuacions concretes per desenvolupar per tal d'intervenir al territori i millorar la percepció de seguretat. Aquestes es poden aplicar a diferents escales (habitatge, edifici i entorn). Les línies estratègiques que es proposen s'estructuren en sis característiques: senyalitzat, visible, vital, vigilat, equipat i comunitari. Els espais les han de tenir perquè es percebin com a segurs des d'una perspectiva de gènere. Aquestes sis característiques tenen com a punt de partida els sis principis elaborats per Anne Michaud a la *Guide d'aménagement pour un environnement urbain sécuritaire*, de la ciutat de Montreal, dins el programa "Femmes et Villes" del 2001. Aquests principis són els següents:

- **Senyalitzat**, que disposi de senyals i marques llegibles (visuals, acústiques i tàctils) que ajuden a comprendre la ciutat i la seva estructura i com orientar-se fàcilment. Una senyalització amb iconografia no sexista i diversa (edats i cossos) que inclogui les diferents persones que formen part d'aquesta societat. Alguns exemples d'un entorn senyalitzat són la ubicació de panells analògics amb la freqüència de pas en parades de transport, senyals de trànsit que incloguin cossos diversos i ubicació de mapes de la xarxa quotidiana i de rutes segures.

- **Visible**, que permeti, a través del disseny de l'espai, que les persones puguin veure tots els elements i persones que hi ha a l'entorn i localitzar possibles sortides en una situació de risc. Però a més, que promogui la visibilitat simbòlica i social de les dones com a subjectes actius, reconeixent els diversos papers que desenvolupen a la societat sense caure en estereotips, i fomentant espais que reconeguin figures femenines i rols infravalorats. Entre els exemples d'un entorn visible s'inclouen carrers amb il·luminació contínua que acompanya els itineraris de vianants, sense racons, amb edificis amb activitat a les plantes baixes, Així com espais que visibilitzin el treball de les dones, per exemple, places i carrers amb noms de dones.

- **Vital**, que garanteixi la presència de persones, la diversitat d'activitats, la trobada, la relació i l'ajuda mútua. Trobem entorns vitals en zones multifuncionals, que combinen activitats residencials, comercials o administratives connectades amb transport públic i eixos de vianants.

- **Vigilat**, que permeti la vigilància informal, l'exercida entre iguals i de manera solidària i no autoritària, que respon a l'accepció de cuidar que reclamava Jane Jacobs. Per exemple, es dona en una plaça on hi ha diversitat

de persones (edat, grup social, sexe) que utilitzen simultàniament aquest espai, on es permet una varietat d'activitats i usos.

Taula 1. Línies estratègiques, objectius generals i específics de l'auditoria.

Línia estratègica 1 Entorn senyalitzat	Objectiu general Saber on ets i on vas en un entorn, afavorint l'orientació, la llegibilitat i la informació amb llenguatge no sexista.	Objectius específics 1.1 Orientar i afavorir la llegibilitat dels usos quotidians. 1.2 Utilitzar senyalització no sexista i diversa.
Línia estratègica 2 Entorn visible	Objectiu general Tenir la capacitat de veure i ser vista a l'espai, però també simbòlicament i reconèixer les dones com a agents socials.	Objectius específics 2.1 Afavorir la visibilitat espacial. 2.2 Visibilitzar socialment i simbòlicament la situació de les dones.
Línia estratègica 3 Entorn vital	Objectiu general Tenir la capacitat d'escoltar i ser escoltada gràcies a la concurrència de persones de forma contínua i simultània, la diversitat d'usos i activitats al carrer i als espais.	Objectius específics 3.1 Afavorir la diversitat d'usos, la densitat i la proximitat per a la reunió de les persones. 3.2 Afavorir la simultaneïtat i la continuïtat d'usos i activitats. 3.3 Prioritzar l'espai públic de relació enfront de l'ús del trànsit rodat.
Línia estratègica 4 Entorn vigilat	Objectiu general Poder sortir d'una situació insegura i obtenir ajuda perquè hi ha persones a prop que generen confiança i que tenen la capacitat i la voluntat de donar auxili.	Objectius específics 4.1 Propiciar la diversitat de persones i usos. 4.2 Dissenyar els edificis i espais de manera que existeixi un vincle visual.
Línia estratègica 5 Entorn equipat	Objectiu general Planificar i mantenir els espais dotats de tot allò necessari per poder desenvolupar les diferents activitats de la vida quotidiana tant als espais públics com comunitaris.	Objectius específics 5.1 Garantir la diversitat tipològica dels habitatges. 5.2 Dissenyar espais i recorreguts dotats, cuidats i connectats amb les activitats quotidianes. 5.3 Assegurar els equipaments i serveis necessaris per al desenvolupament de la vida quotidiana. 5.4 Garantir la seguretat de les dones i les criatures que han viscut violència masclista.
Línia estratègica 6 Entorn comunitari	Objectiu general Actuar col·lectivament en la construcció d'entorns segurs. Facilitar l'existència i sosteniment de les xarxes socials a l'entorn pròxim perquè les persones puguin compartir espais i activitats comunes i reconèixer les dones com agents clau generadors de comunitat.	Objectius específics 6.1 Potenciar xarxes socials existents i l'apropiació comunitària dels espais. 6.2 Assegurar la participació comunitària des d'una perspectiva de gènere interseccional per tal d'identificar les necessitats de la vida quotidiana en els projectes.

- **Equipat**, amb infraestructures i elements que donin suport a les activitats de la vida quotidiana a una distància accessible, en un ambient net i acollidor, que garanteixi que hi hagi persones diverses utilitzant els espais públics perquè estan dotats, per exemple, amb bancs per al descans i la socialització, arbres que fan ombra a l'estiu, però ben mantinguts perquè no obstaculitzin la il·luminació, o zones de joc per a diferents grups d'edat i que permetin la socialització també, tant de les persones que juguen com de les que cuiden.

- **Comunitari**, que afavoreixi l'apropiació i el sentiment de pertinença de les persones i reforci la cohesió social i la participació comunitària. Segons els usos i les activitats que es prioritzen en el disseny dels espais es pot afavorir la convivència, l'intercanvi i la socialització de les persones de manera igualitària, així com contribuir al desenvolupament de les xarxes socials i enfortir la pertinença a la comunitat.

Dins de cada línia estratègica es proposa un seguit d'actuacions que es poden implementar amb el disseny, la construcció, la rehabilitació o l'adaptació dels espais i els usos que se'n fan o amb la planificació urbana introduint normatives municipals que aportin criteris sobre com han de ser els espais i per garantir-ne la continuïtat en el temps.

L'auditoria també inclou l'aplicació d'algunes actuacions proposades en el context específic de Cali, on es va poder desenvolupar l'auditoria completa, dins el projecte de cooperació al desenvolupament "Pla de gestió urbana per a la millora de la seguretat des d'una perspectiva de gènere", finançat per la Diputació de Barcelona i dut a

terme a la ciutat de Cali, Colòmbia⁴. Per completar les actuacions proposades, es recullen diferents experiències específiques d'habitatge i seguretat amb perspectiva de gènere que ja s'han desenvolupat en diferents contextos en l'àmbit internacional i amb especificitats tant de qui les impulsa (institucions, societat civil, professionals), com de les necessitats a les quals s'ha volgut donar resposta. En són alguns exemples la cooperativa d'habitatge MUJEDA de l'Uruguai, la Ciudadela Ecológica Ecoaldea Nashira de Palmira (Colòmbia), la Fraüen-Werk-Stadt de Viena o la normativa de portals segurs de Donosti.

3.2. Nocturnes. La vida quotidiana de les dones que treballen de nit a l'àrea metropolitana de Barcelona⁵.

"Nocturnes" és una recerca d'investigació-acció feminista participativa, elaborada entre el 2015 i el 2017, que analitza com la planificació urbana de les ciutats de l'AMB condiciona la vida quotidiana de les dones que treballen de nit, i en concret, la influència dels rols de gènere i la reproducció de patrons patriarcals i capitalistes en la mobilitat, la percepció de seguretat, la decisió de treballar de nit, el desenvolupament de la vida quotidiana, les relacions socials, la salut i les desigualtats laborals.

4. Projecte coordinat per Col·lectiu Punt 6 en el qual han participat com a contrapart l'Assessoria de Gènere i la Secretaria d'Habitatge de l'Alcaldia de Cali, Santiago de Cali (Colòmbia), entre els anys 2015 i 2016. També hi ha col·laborat el Centre de Cooperació al Desenvolupament de la Universitat Politècnica de Catalunya i la Fundación Sí Mujer, al projecte "Millorar la seguretat urbana des de la perspectiva de gènere", desenvolupat també a Cali (Colòmbia) i que s'ha portat a terme en paral·lel a l'anterior.

5. https://issuu.com/punt6/docs/nocturnes_catala
<https://www.youtube.com/watch?v=LyKxqeAJRTY>
<https://www.youtube.com/watch?v=vp3EZiQufsA&t=8s>
<https://www.youtube.com/watch?v=JC2oJY2OERc&t=7s>

Aquest projecte l'ha dut a terme el Col·lectiu Punt 6, conjuntament amb la Fundació Àmbit Prevenció, la Secretaria de la Dona de CCOO, Ca la Dona i Irídia, i amb un equip de 24 dones que treballen de nit en diferents sectors i zones de treball (neteja, atenció sanitària, cures geriàtriques, policia local, servei d'emergències socials i treball sexual).

La nit és encara a dia d'avui concebuda com un espai prohibit per a les dones, on la nostra presència moltes vegades és qüestionada sobretot quan anem soles, i on els nostres cossos es perceben com a vulnerables però també com a objectes. Això ha influït en les percepcions de seguretat de les dones a la nit, sobretot amb relació a la violència sexual, que afecta la part més íntima dels nostres cossos, i limita el nostre dret a la ciutat.

Ahora, la major part de plans i projectes urbanístics que aborden l'urbanisme nocturn s'han centrat en el que s'anomena l'*economia nocturna* dels centres de les ciutats, que busca la revitalització econòmica a través de l'oci i el consum d'alcohol i que perpetua una cultura nocturna predominantment masculina i heteropatriarcal.

Per tant, a través del projecte "Nocturnes" hem volgut ampliar la recerca en l'àmbit de la planificació urbana nocturna i visibilitzar i valorar la part productiva-reproductiva de la nit des d'una perspectiva feminista, per trencar amb la cultura nocturna predominantment masculina i vinculada a l'oci. L'anàlisi de la vida quotidiana amb la participació activa de les dones que treballen de nit ha ajudat a visibilitzar l'ús i l'apropiació que les dones fem de la ciutat de nit, i reivindicar el nostre dret

i pertinença a la nit per aconseguir que ens puguem apropiat de la nit independentment de l'ús o l'activitat que desenvolupem.

El projecte ha fet palès que la mobilitat nocturna i la percepció de seguretat són els problemes que més afecten la vida quotidiana de les treballadores de nit, sobretot d'aquelles que es mouen amb transport públic o a peu. El transport públic de l'Autoritat Metropolitana de Barcelona (AMB) no respon a la població de dones treballadores nocturnes: els horaris, la freqüència i les rutes en horaris nocturns dificulten la seva vida quotidiana. El sistema de transport públic connecta la perifèria de l'AMB amb la ciutat de Barcelona, però la connexió entre municipis és molt deficient, en especial al Baix Llobregat, tot i la proximitat geogràfica entre municipis. No és que no hi hagi transport públic, sinó que la inversió de temps per connectar un punt amb l'altre és tan gran, que va en detriment de les persones que més depenen d'aquest transport, sobretot a certes hores de la matinada (entre les 5.00 i les 6.30 hores) i els caps de setmana, i això és més greu en certes rutes.

Les infraestructures lligades a la mobilitat tampoc proporcionen autonomia, seguretat i llibertat de moviment a les dones, per exemple, pel disseny de les zones d'aparcament o la connexió a peu entre el mitjà de transport i el lloc de treball o residència. Aquests factors fan que les dones canviïn els recorreguts, busquin alternatives, o hagin de dependre d'altres persones per arribar i tornar de la feina. Hi ha casos documentats especialment preocupants, en què s'ha produït violència sexual.

La percepció d'inseguretat també s'identifica com un element que limita el dret de les dones a la ciutat, i ve condicionada, en part, per aspectes físics de l'entorn, com ara la monofuncionalitat de les zones de treball i la manca de visibilitat en aquestes zones. Però també és un factor transversal en la mobilitat: en el trajecte a peu cap al transport públic, en les infraestructures de mobilitat i a l'interior del transport públic. La inseguretat, a més de basar-se en elements físics, també està condicionada per aspectes socials. Un tema molt preocupant és la por que provoquen els grups de persones èbries a la matinada, particularment homes, en els trajectes les nits de divendres i dissabte. Moltes dones comparteixen històries d'assetjament sexual que han viscut en els desplaçaments. Això les ha obligat a canviar de ruta per no deixar rastre dels recorreguts i per evitar que ningú les controli.

A través d'aquest projecte s'ha pogut valorar i donar a conèixer una realitat invisibilitzada; les ciutats de l'AMB encara tenen molt per fer per donar-hi una resposta.

4. Conclusions

En aquest article s'ha fet un recorregut històric de com el moviment i la teoria feminista han abordat i analitzat la seguretat urbana en les quatre últimes dècades. Aquest ha estat un dels temes més treballats en l'urbanisme feminista, la qual cosa fa que s'hagi avançat en molts aspectes, però que, alhora, puguem identificar quins elements cal millorar.

Un dels aspectes fonamentals que encara han d'incorporar les institucions que tracten el tema de la seguretat és ampliar la mirada per incloure una visió de la seguretat

àmplia, que inclogui una perspectiva feminista, i que faci èmfasi en les percepcions de seguretat diferenciades i les reculli.

Alhora, un dels temes que més s'han reivindicat des del moviment feminista és trencar amb la dicotomia públic-privat, pel seu caràcter opressor i limitador. Tot i que encara queda molt per fer en aquest àmbit, s'ha avançat tant en el debat com en la implementació de mètodes per esborrar aquesta divisió, per exemple, el treball d'analitzar de manera multiescalar el problema de la violència: cos, casa, barri, ciutat i territori.

D'altra banda, en aquest article també es vol visibilitzar i destacar la feina constant i incansable dels moviments feministes, i aportar una visió crítica pel que fa a com s'ha institucionalitzat el discurs. Des de les administracions cal fer una reflexió de com incorporar els coneixements i les pràctiques feministes sense cooptar idees i pràctiques, per fer-les servir com a propaganda política. Cal avançar cap a un treball conjunt i de reconeixement, en igualtat de condicions, en què es trenquin jerarquies de coneixement i disciplines i entre els grups de base i les institucions.

Per acabar, tot i que queda molta feina per fer, cal dir que en l'àmbit local i català s'ha anat avançant de mica en mica en la incorporació de la perspectiva de gènere en l'àmbit de la seguretat; des del treball de formació a personal tècnic de l'Ajuntament de Barcelona en marxes exploratòries el 2013, dins el marc de l'auditoria de seguretat de la ciutat des d'una perspectiva de gènere, fins a la formació recent en aquesta matèria del Departament d'Interior de la Generalitat. També cal destacar tot el treball, iniciat pel

moviment feminista, d'elaboració de protocols per abordar agressions sexistes en el context de festa, espai públic i oci, al qual, recentment, s'estan sumant molts ajuntaments.

En definitiva, queda molt camí per recórrer, però no hem d'oblidar d'on venim i tot el que hem anat aconseguint.

Bibliografia

ATKINS, S. "Women, Travel and Personal Security." *Gender, Transport, and Employment: The Impact of Travel Constraints*. Ed. R. Grieco, M., Pickup, L., & Whipp. Gower Publishing Company., 1989.

BOFILL, A. "Planejament Urbanístic", *Espais Urbans I Espais Interiors Des de La Perspectiva de Les Dones*. Barcelona: Quaderns de l'Institut núm. 6, Institut Català de les Dones, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Generalitat de Catalunya., 2005.

CARTER, M. "Gender Differences in Experience with and Fear of Crime in Relation to Public Transport." *Research on Women's Issues in Transportation 2* (2005): n. pag.

CASANOVAS, Roser et al. *Women Working. Urban Assessment Guide from a Gender Perspective*. Col·lectiu Punt 6, 2013.

CORNWALL, A. "Body Mapping in Health RRA/PRA." *RRA Notes 16* (1992): 69-76.

DAMMERT, Lucia. "Reseña Jordi Borja (2003). *La Ciudad Conquistada*." *September 2004* (2017): n. pag.

DOAN, Petra. "The Tyranny of Gendered Spaces - Reflections from beyond the Gender Dichotomy." *Gender, Place & Culture 17.5* (2010): 635-654. 26 Apr. 2013.

DUNCAN, Nancy. "Renegotiating Gender and Sexuality in Public and Private Spaces." *BodySpace. Destabilizing Geographies of Gender and Sexuality*. Routledge, 1996.

EPSTEIN, Dora. "Afraid/not: Psychoanalytic Directions for Insurgent Planning Historiography." *Making the Invisible Visible: A Multicultural Planning History*. Ed. Leonie Sandercock. N.p., 1998.

FAINSTEIN, S. and Servon, L. *Gender and Planning: A Redear*. Rutgers University Press, 2005.

FALÚ, Ana. *Mujeres En La Ciudad: De Violencias Y Derechos*. Red Mujer y Hábitat de América Latina. Ediciones Sur, 2009.

---. "Restricciones Ciudadanas: Las Violencias de Género En El Espacio Público." *Feminismo, Género E Igualdad*. Ed. Amelia (Coord) Lagarde, Marcela & Valcárcel. *Pensamiento Iberoamericano*, 2011. 320.

GANJAVI, Ozhand, Rolland Lebrasseur, and Robert Whissell. "Night Walking Safety and Overall Satisfaction with Police Services." *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management 23.1* (2000): 22-36.

GASTALDO, D., L. Magalhães, and C. Carrasco. *Body-Map Storytelling as Research: Methodological Considerations for Telling the Stories of Undocumented Workers through Body Mapping*. N.p., 2012.

GORDON, Margaret T. et al. "Crime, Women and the Quality of Urban Life." *Signs 5.3* (1980): 144.

GRIECO, M., L. Pickup, and R. Whipp. *Gender, Transport and Employment. The Impact of Travel Constraints*. Aldershot, UK: Gower Publishing Company, Ltd., 1989.

- GRIECO, Margaret, and McQuaid Ronald. "Gender and Transport: An Editorial Introduction." *Research in Transportation Economics* 34.1–2 (2012): n. pag.
- HANSON, S., and P. Hanson. "The Travel-Activity Patterns of Urban Residents: Dimension and Relationships to Sociodemographic Characteristics." *Economic Geography* 57.4 (1981): 332–347.
- HANSON, S., and I. Johnston. "Gender Differences in Work, Travel Length: Explanations and Implications." *Urban Geography* 6.3 (1985): 193–219.
- HANSON, SUSAN. "Gender and Mobility: New Approaches for Informing Sustainability." *Gender, Place & Culture* 17. September 2014 (2010): 5–23.
- HAYDEN, DOLORES. "What Would a Non-Sexist City Be Like? Speculations on Housing, Urban Design, and Human Work." 5.3 (2014): n. pag.
- HEALEY, P. "Chapter 4: Everyday Life and Local Environments." *Collaborative Planning. Shaping Places in Fragmented Societies*. Macmillan Press., 1997.
- KALLUS, Rachel, and Arza Churchman. "Women's Struggle for Urban Safety. the Canadian Experience and Its Applicability to the Israeli Context." *Planning Theory & Practice* 5.2 (2004): 197–215.. 26 Apr. 2013.
- KOSKELA, Hille. "Fear and Its Others." *The SAGE Handbook of Social Geographies*. Ed. S. J. Smith et al. N.p., 2010.
- . "'Gendered Exclusions': Women's Fear of Violence and Changing Relations to Space." *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 81.2 (1999): 111–124.
- Koskela, Hille, and Rachel Pain. "Revisiting Fear and Place: Women's Fear of Attack and the Built Environment." *Geoforum* 31.2 (2000): 269–280.
- KOSKELA, Hille, and Sarpi Tani. "'Sold out!' Women's Practices of Resistance against Prostitution Related Sexual Harassment." *Women's Studies International Forum* 28 (2005): 418–429.
- LAUB, Claudia. "Violencia Urbana, Violencia de Género Y Políticas de Seguridad Ciudadana." *Ciudades Para Convivir: Sin Violencia Hacia Las Mujeres, Debates Para La Construcción de Propuestas*. Ed. Ana Falú, Olga Segovia, and M. Alonso. Ediciones Sur, 2007.
- LAW, R. "Beyond 'women and Transport': Towards New Geographies of Gender and Daily Mobility." *Progress in Human Geography* 23.4 (1999): 567–588. 23 Mar. 2014.
- LOUKAITOU-SIDERIS, Anastasia. "Is It Safe to Walk? Neighborhood Safety and Security Considerations and Their Effects on Walking." *Journal of Planning Literature* 20.3 (2006): 219–232. 3 Mar. 2013.
- . "Is It Safe to Walk Here?" *Research on Women's Issues in Transportation*, 102. N.p., 2005.
- LYNCH, G., and Atkins, S. "The Influence of Personal Security Fears on Women's Travel Patterns." *Transportation* 15 (1988): 257–77.
- MACCOBY, E. E. "The Role of Parents in the Socialization of Children: An Historical Overview." *Developmental psychology* 28.6 (1992): 1006.
- MACKIE, M. *Constructing Women and Men: Gender Socialization*. Holt, Rinehart and Winston of Canada., 1987.
- METH, Paula. "Rethinking the 'domus' in Domestic Violence: Homelessness, Space and Domestic Violence in South Africa." *Geoforum* 34.3 (2003): 317–327.. 26 Apr. 2013.
- MIRALLES-GUASCH, Carme. *Dones, Mobilitat, Temps I Ciutats*. Barcelona: Col·lecció Quaderns de l'Institut 14, perspectives des del feminisme. Institut Català de les Dones, 2010.
- MIRALLES-GUASCH, Carme, and Montserrat Martínez Melo. "Las Divergencias de Género En Las Pautas de Movilidad En Cataluña, Según Edad Y Tamaño Del Municipio." *Revista Latino-Americana de Geografía e Género* 3.2 (2012): 49–60.
- MIRANNE, K. B., & Young, A. H. (Eds.). *Gendering the City: Women, Boundaries, and Visions of Urban Life*. Rowman & Littlefield., 2000.
- MOREY, Patricia. "Introducción: Violencia de Género: Hacia Una Comprensión Global." *Ciudades Para Convivir: Sin Violencia Hacia Las Mujeres, Debates Para La Construcción de Propuestas*. Ed. Ana Falú, Olga Segovia, and M. Alonso. Ediciones Sur, 2007.

MOSER, Caroline. "Mainstreaming Women's Safety in Cities into Gender-Based Policy and Programmes." *Gender & Development* 20.October 2013 (2012): 435–452.

MUXÍ MARTÍNEZ, Z., Casanovas, R., Ciocchetto, A., Fonseca, M. and Gutiérrez Valdivia, B. "¿Qué Aporta La Perspectiva de Género Al Urbanismo?" *Feminismos* 17 (2011): 105–129.

PAIN, Rachel. "Gender, Race, Age and Fear in the City." *Urban Studies* 38.5–6 (2001): 899–913.. 30 Mar. 2014.

---. "Social Geographies of Women ' S Fear of Crime." *Transactions of the Institute of British Geographers* 22.2 (1997): 231–244.

---. "Space, Sexual Violence and Social Control: Integrating Geographical and Feminist Analyses of Women's Fear of Crime." *Progress in Human Geography* 15 (1991): 415–431.

PAIN, Rachel, and Tim Townshend. "A Safer City Centre for All? Senses of 'community Safety' in Newcastle upon Tyne." *Geoforum* 33.1 (2002): 105–119.

SANDBERG, L. and Rönnblom, M. "I Don't Think We'll Ever Be Finished with This': Fear and Safety in Policy and Practice." *Urban Studies* (2014): n. pag.

SANDERCOCK, L., & Forsyth, A. "A Gender Agenda: New Directions for Planning Theory." *Journal of the American Planning Association* 58.1 (1992): 49–59.

SANDERCOCK, L. "Difference, Fear and Habitus: A Political Economy of Urban Fears." *Habitus: A Sense of Place*. Ed. E. (Eds.) Hillier, J., & Rooksby. Aldershot: Ashgate, 2002. 203–218.

STOCKARD, J. "Gender Socialization." *Handbook of the Sociology of Gender*. Ed. Janet Saltzman Chafetz. Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York, (pp.), 1999. 215–227.

SWEET, Elizabeth L., and Sara Ortiz Escalante. "Bringing Bodies into Planning: Visceral Methods, Fear and Gender Violence." *Urban Studies* (2014): n. pag.

---. "Engaging Territorio Cuerpo-Tierra through Body and Community Mapping : A Methodology for Making Communities Safer." *Gender, Place & Culture* 24.4 (2017): 594–606.

SWEET, Elizabeth L, and Sara Ortiz Escalante. "Planning Responds to Gender Violence: Evidence from Spain, Mexico and the United States." *Urban studies Edinburgh Scotland* 47.10 (2010): 2129–2147.

VALDIVIA, Blanca et al. *Entornos Habitables. Auditoría de Seguridad Urbana Con Perspectiva de Género En La Vivienda Y El Entorno*. Barcelona: Col·lectiu Punt 6, 2016.

VALENTINE, Gill. "Images of Danger: Women's Sources of Information about the Spatial Distribution of Male Violence." *Area* 24.1 (1992): 22–29.

---. "The Geography of Women's Fear." *Area* 21.4 (1989): 385–390.

VARGAS, Virginia. "La Violencia de Género: Pistas Para Un Análisis." *Ciudad: De Violencias Y Derechos*. Red Mujer Y Hábitat de América Latina. Ed. Ana Falú. Ediciones Sur, 2009.

WEKERLE, Gerda R., and Carolyn Whitzman. *Guidelines for Planning, Design, and Management*. Van Nostrand Reinhold Company, 1995.

WHITZMAN, Carolyn et al. *Building Inclusive Cities: Women's Safety and the Right to the City*. Routledge, 2013.